

Svar til den rustfrie kildekritik

Af Viggo Sjøqvist

Overarkivar, dr. phil. Viggo Sjøqvist svarer på seminarielektor Jakob Pasternaks foranstående afhandling.

Mohrs referater og hans forklaringer om deres fremkomst er af en så enestående art i den danske centraladministrations historie, at det kun er godt, at problemerne belyses så alsidigt som muligt. I den henseende kan jeg derfor kun erklære mig tilfreds med seminarielektor Jakob Pasternaks indlæg. Men ellers må jeg sige, at hans argumentation og det resultat, han kommer til, kan jeg ikke godkende.

Da professor Fink også vil svare på Pasternaks betragtninger, så vil jeg i det efterfølgende koncentrere mig om de kildekritiske problemer. Forinden jeg går over hertil, vil det dog nok være praktisk ganske kort at fastslå, hvad sagen i denne forbindelse egentlig drejer sig om. Den vedrører følgende:

Har Mohr ret i, at 19. juli-referatet er resultatet af Scavenius' nedskæring af »18. juli-referatet«, hvorved førstnævnte referat »i den forkortede fragmentariske skikkelse fjernede sig så meget fra mit oprindelige referat, at det ikke mere kunne betegnes som mit referat, men måtte betegnes som nogle af udenrigsministeren foretagne uddrag af mit referat«. Eller forholder det sig, som jeg har søgt at påvise, at 19. juli-referatet er det originale og autentiske referat, hvoraf følger, at »18. juli-referatet« er en senere konstruktion? Det er herom diskussionen for mit vedkommende drejer sig.

Derfor kan jeg begynde med at udtrykke min glæde over, at Pasternak anerkender 19. juli-referatet som Mohrs værk i modsætning til Mohr selv, der så ganske øjensynligt vil fralægge sig ansvaret for det. Men samtidig må jeg påpege det besynderlige i, at Pasternak går uden om min påvisning af, at Mohrs nedskæringsteori er forkert, bl. a. fordi der foreligger tekstmønstre, og at 19. juli-referatet derfor ikke kan være fremkommet på den måde, Mohr hævder i sit referat af den påståede samtale med Scavenius om morgenen den 19. juli 1940. Dette referat aftrykkes som bilag til dette indlæg, da det utvivlsomt er en fejl, at jeg ikke tidligere har ladet det trykke, men blot har bragt citater derfra. Vi kan altså fastslå, at et af de afgørende led i Mohrs argumentation er forkert.

Dernæst et andet punkt. Da Pasternak sandelig ikke sætter sit lys under en skæppe, men fremtræder som den store kildekritiker, der tager os andre hårdt i skole, så forbavser det mig, at han for alvor kan hævde, at »det afgørende i kildekritisk henseende ikke (er) spørgsmålet om, hvorfor en original kilde efter trykningen i P. K., affotografering af Nissen og afskrivning i Udenrigsministeriet er blevet destrueret af sin ophavsmand, hvor uforståeligt det end kan være«.

Jo, originaldokumentet er altid noget væsentligt og ikke mindst i dette tilfælde. Jeg skal gerne fortælle hvorfor, idet jeg forudskikker den bemærk-

ning, at jeg i min oprindelige fremstilling af referatsagen havde medtaget det efterfølgende punkt, men senere strøg det ud fra den erkendelse, at det ikke kunne bevises eller modbevises, eftersom corpus delicti var bragt ud af verden. Da Pasternak nu hævder, at originaldokumentet ikke er af afgørende betydning, så ser jeg mig nødsaget til at erklære, at det nu destruerede »referat af den 18. juli 1940« ikke var skrevet på det gode gule conceptpapier, der endnu i sommeren 1940 benyttedes i Udenrigsministeriet, men derimod på det dårlige grågule conceptpapier, der sammen med andre papirsorter anvendtes i tiden efter besættelsen. Det var egentlig dette moment, der først vakte min mistænksomhed med hensyn til tidspunktet for dette referats tilblivelse.

Dertil kommer endnu en ting: en fotokopi tillader ingen seriøs grafologisk undersøgelse. Man har bl. a. spurgt mig, om det ikke er muligt at sammenligne udstregningerne i »18. juli-referatet« med Scavenius' udstregninger i koncepter fra sommeren 1940. Jeg har dertil måttet svare, at en sådan sammenligning og andre undersøgelser ikke kan foretages, da vi kun har en fotokopi. Når Pasternak derfor spørger, om der er noget i vejen for, at 19. juli-referatet er »en forkortelse« af den oprindelige version af 18. juli-referatet«, så må jeg svare: ja, i allerhøjeste grad.

Pasternak lægger megen vægt på, at der efter hans opfattelse er en inkonsistent passage i Ritters referat af 19. juli, hvoraf skulle følge, at Mohr ikke har taget noget initiativ til økonomiske forhandlinger med deraf følgende konsekvenser for hele striden om de Mohrske referater. Nu vil jeg se bort fra spørgsmålet om, hvilken reel betydning denne samtale mellem Ritter og Mohr havde eller ikke havde, idet professor Fink bl. a. vil tage sig af denne side af sagen. I stedet vil jeg koncentrere mig om Pasternaks kildekritiske undersøgelse af Ritters tekst og den deraf følgende konklusion. Pasternak skriver: »Det eneste eksempel Ritter giver på, at Mohr skulle have tænkt i disse baner er, at Mohr udtalte frygt for konsekvenserne for den danske industri ved den eksisterende toldbeskyttelses bortfald. Hvis Mohrs opfattelse af økonomiske unioner kun kan sættes i forbindelse med hans frygt for dem, er det ikke logisk at sætte hans påståede initiativ til forhandlinger i forbindelse med noget ønske om, at de skulle føre til nogen form for toldunion«.

At drage denne konklusion af Ritters referat er efter min opfattelse ikke berettiget, thi Ritter skriver udtrykkeligt: »So äusserte er (M) zum Beispiel die Befürchtung dass *einzelne* (her fremhævet) dänische Industriezweige in Zukunft nicht mehr aufrecht erhalten werden könnten ... Er erwähnte dabei die dänische Textilindustrie und Schuhindustrie«. Der er altså ikke tale om *hele* den danske industri, men kun om enkelte grene, og det var en realistisk formulering, thi det var ikke utænkeligt, at andre danske industrigrene som f. eks. levnedsmiddelindustrien, cementindustrien og muligvis andre kunne få et økonomisk opsving.

Med hensyn til Pasternaks forskellige indvendinger mod min bevisførelse, så skal jeg fatte mig i korthed. Jeg har ikke antydnet nogen fjendtlig holdning fra Nissens side over for Scavenius. Jeg er tværtimod enig med Pasternak i, at Nissen har behandlet Scavenius fair. Min opposition skyldes Nissens kritiske godkendelse af Mohrs fremstilling af begivenhederne den 18. og 19. juli 1940.

Pasternaks teori om, at Mohrs tavshed i 25 år skyldes loyalitet mod Sca-

venius, kan jeg ikke acceptere. Scavenius var efter den 5. maj 1945 ikke en svag og hjælpeløs mand, der måtte skånes og ikke kunne forsvare sig selv, tværtimod. Hans optræden under afhøringerne i den parlamentariske Kommission viser tydeligt, at han var i kampform og stadig en formidabel debattør. Det var derfor ganske enkelt Mohrs pligt *enten* at fremkomme med sine påstande om 19. juli-referatets tilblivelse, medens Scavenius endnu levede, *eller* at bevare tavsheden for stedse. I stedet valgte han den tredje udvej: at tale, da den anden ikke længere kunne svare.

Når Pasternak hævder, at jeg har husket fejl eller læst forkert, idet jeg spørger, hvorfor Scavenius ikke har udstreget »disse famøse ord, der var så kompromitterende for samarbejdet mellem minister og direktør«, så er forholdet, at det er Pasternak selv, der har husket fejl eller har læst forkert. Sætningerne er *ikke* streget ud i 18. juli versionen. I det pågældende afsnit af mit indlæg taler jeg slet ikke om 19. juli-versionen.

Derimod har Pasternak ret i, at det er en lapsus, når jeg i en parentes har indsat et forklarende: (Mohr) efter ordet »han«. Men det ændrer intet i sagens realitet, nemlig at Scavenius ifølge Mohr skal have strøget dette afsnit. I begge tilfælde henvises til Nissen s. 457 og 458.

Endelig hævder Pasternak, at det klare og positivt bekræftende svar i 19. juli-referatet bliver til »en ekstra understregning af de efterfølgende forbehold« i de følgende sætninger. Det er jeg ganske uenig i. De pågældende sætninger lyder således: »... så snart man fra tysk side havde gjort sig så megen forestilling om det fremtidige økonomiske samarbejde, at en drøftelse havde nogen fornuftig mening. En forudsætning for, at et fremtidigt samarbejde kunne blive harmonisk, ville vel netop være, at drøftelserne begyndte så tidligt, at ideerne endnu var »plastiske« ...«

Meningen med dette udenrigsministerielle sprog er følgende: så snart tyskerne er parate til forhandlinger, men *før* de lægger sig fast på bestemte krav og formuleringer, må drøftelserne tage deres begyndelse. Dette vil sige, at det må ske, før der er sluttet fred med England, og før Tyskland endelig har etableret sig som Europas herre.

Der er således ikke tale om noget forbehold i retning af at trække sagen i langdrag, at »trainere den« som det hedder i diplomatsproget.

Der kunne fremsføres flere argumenter mod Pasternaks fremstilling, men det vil jeg afstå fra. I stedet vil jeg henlede opmærksomheden på, at spørgsmålet om de Mohrske referaters pålidelighed desværre ikke indskrænker sig til det her omtalte. Fra officiel norsk og svensk side er der fremkommet bestemte indvendinger mod vigtige punkter i Mohrs referater af forhandlingerne med nordmændene og svenskerne i dagene før den 9. april 1940, jvf. P. K. bd. III (aktstykker) s. 9 ff.

For mit eget vedkommende kan jeg tilføje, at første gang, jeg blev mistænksom, var ved læsningen af et referat om septemberkrisen 1938. Det indeholdt en meget grov erindringsfejl, og da jeg henlede Mohrs opmærksomhed herpå, udviklede han sig i så fantasifulde forklaringer, at min mistanke blev styrket. Mit råd til alle nuværende og fremtidige forskere, der ønsker at benytte Mohrs referater, skal derfor være dette: benyt dem med forsigtighed og vågen kritisk sans, thi virkelighed og fantasi har her indgået en højst usædvanlig symbiose.

Bilag

Min samtale med udenrigsministeren 19/7 1940

Da jeg var vendt tilbage fra Berlin efter sammen med kammerherre Zahle at have afleveret udenrigsministerens erklæring til statssekretæren i det tyske udenrigsministerium, aflagde jeg om morgenen 19. ds. et udførligt mundtligt referat til udenrigsministeren. Jeg gengav Weizsäckers udtalelser og samtalen med Ritter og knyttede en del kommentarer dertil.

Udenrigsministeren kritiserede ligesom kammerherre Zahle havde gjort, at jeg havde svaret for undvigende på Ritters spørgsmål, om erklæringen skulle forstås således, at vi var rede til drøftelser inden fredsslutningen. Han fandt jeg burde have sagt, at dette var en selvfølge. Jeg indrømmede, at kammerherre Zahle også havde ment, at jeg burde have svaret at ubetinget ja. Men mit svar var jo ikke afgørende. Regeringen ville jo få lejlighed til at tage stilling til spørgsmålet, når det til sin tid blev forelagt officielt.

At jeg havde irdgivet Ritter den tanke at søge kontakt med os, inden man fra tysk side havde lagt sig fast på bestemte standpunkter, fandt udenrigsministeren særdeles klogt. Det ville selvsagt give os en langt bedre stilling under forhandlinger, om vi kunne få Tyskerne i tale »forinden de havde faste planer, som de af prestige-hensyn mente at måtte gennemføre«.

Derimod fandt udenrigsministeren det en fejl, at jeg havde nævnt regeringsudvalget som et passende forum for eventuelle drøftelser. Den fejl måtte redresseres og drøftelser lægges op i et højere plan. Det ville af mange grunde være af betydning at få de mest indflydelsesrige Tyskere i tale.

Udenrigsministeren bad mig skrive noget ned med det samme, da han vilde nævne sagen i ministermødet samme dag. Af samtalen med Weizsäcker vilde han ikke have noget referat. Kun af samtalen med Ritter. Jeg meddelte, at jeg allerede igår i Berlin havde skrevet et meget udførligt referat af samtalen med Ritter. Da jeg nu forelagde det for udenrigsministeren fandt han, at det ikke var anvendeligt til at forelægge i ministermødet »Alle disse overflødige detaljer måtte udgå«. Udenrigsministeren gav sig derefter til at strege ud i referatet, således at omtrent halvdelen gik ud. Det, der blev streget ud var navnlig de forskellige forbehold i mine udtalelser til Ritter. Det var, som om udenrigsministeren var bange for, at disse forbehold skulle gå videre til ministermødet. Måske frygtede han, at de skulle finde genklang der og bidrage til at fremkalde modstand mod forhandlinger med Tyskland allerede nu inden Krigens afslutning.

Jeg protesterede imod forskellige af udstregningerne. På Ritters spørgsmål om erklæringen skulle fortolkes således, at vi var rede til drøftelser allerede inden fredsslutningen, havde jeg svaret, at jeg ikke kunne hjælpe ham med fortolkningen, da jeg ikke havde drøftet dette spørgsmål med udenrigsministeren. Da Ritter derefter havde sagt, at jeg dog i alt fald måtte have et indtryk på grundlag af min egen ministers indstilling havde jeg svaret, at hvis fortolkningsgrundlaget udelukkende skulle være min egen ministers indstilling, gik jeg ud fra, at det ikke kunne være tvivl om, at spørgsmålet måtte besvares bekræftende.

Udenrigsministeren udstregede nogle mellemliggende linjer mellem Ritters første spørgsmål og sidste del af mit svar på Ritters næste udtalelse, således at

mit forbehold om fortolkningsgrundlaget gik ud. Jeg gjorde den indvending, at det på den måde kom til at se ud, som om jeg havde givet det svar, som jeg efter udenrigsministerens mening burde have givet, men som jeg ikke havde givet. Udenrigsministeren bemærkede dertil, at det fulgte af sig selv uden at blive sagt udtrykkeligt, at min udtalelse kun gav mit indtryk af min egen ministers indstilling, jeg talte jo ikke med de andre ministre. Jeg hævdede, at detaljerne nøjagtigt dækkede det jeg havde sagt og bag dem lå en bestemt realitet, sondring mellem regeringens indstilling som helhed og udenrigsministerens indstilling. Udenrigsministeren sagde dertil, at en sådan sondring netop var det der burde undgås. Når den samlede regering havde tiltrådt hans erklæring måtte den naturligvis også være bunden af den.

Jeg sagde dertil, at selv om den samlede regering havde tiltrådt erklæringen, var det jo ikke sikkert, at den også godkendte udenrigsministerens fortolkning af erklæringen. Jeg henledte opmærksomheden på, at netop alle de forbehold jeg havde taget i mine svar til Ritter nu konsekvent var bleven streget ud som detaljer. Jeg spurgte, om disse forbehold som jeg havde lagt megen vægt på, virkelig var uden interesse i ministermødet. Udenrigsministeren svarede, at han ikke anså disse forbehold som betydningsfulde og det havde Ritter vistnok heller ikke gjort. Jeg replicerede, at det måske »passede godt i Ritters kram« at gå let hen over forbeholdene, men at han meget vel forstod dem, fremgik af hans bemærkning om, at »han håbede«, at den fortolkning vi havde drøftet »ville vise sig at være rigtig«. På grund af forbeholdene var Ritter altså i nogen grad forberedt på den mulighed, at den danske regering ville foretrække at vente med forhandling til efter krigens afslutning.

Udenrigsministeren gav ikke noget svar, men fortsatte uanfægtet at strege ud i mit referat. Da han var færdig, sagde han sluttelig, at han nu ville lade det forkortede referat renskrive, forelægge det i ministermødet og henlægge det på akterne, så kunne jeg selv beholde mit referat med alle »detaillerne«.

Jeg fremførte, at referatet i den forkortede fragmentariske skikkelse fjernede sig så meget fra mit oprindelige referat, at det ikke mere kunne betegnes som mit referat, men måtte betegnes som nogle af udenrigsministeren foretagne uddrag af mit referat. Eller også kunne udenrigsministeren indskrænke sig til et mundtligt foredrag i ministermødet. Udenrigsministeren svarede, at noget sådant ikke lod sig gøre. Men han kunne gøre noget andet. Da jeg åbentbart lagde megen – efter hans mening for megen – vægt på dette spørgsmål, ville han ved forelæggelsen i ministermødet gøre den mundtlige tilføjelse, at jeg ved mine svar til Ritter udtrykkeligt havde pointeret overfor denne, at svarene udelukkende var baseret på min personlige opfattelse af udenrigsministerens indstilling.

O. M. 19/7 -40.